

СЪОТВЕТСТВИЕ НА НАКАЗАНИЕТО ДОЖИВОТЕН ЗАТВОР С ЧЛ. 3 НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

*доц. д-р Светла Маргаритова-Вучкова**

В настоящата статия е направен анализ на действащото законодателство относно наказанието доживотен затвор без право на замяна, режима за неговото изтърпяване и възможностите за изменението му чрез института на помилването. Правната рамка е разгледана в светлината на стандартите, възприети от Европейския съд по правата на човека във връзка със съответствието му с чл. 3 от Конвенцията в най-новата му практика. Тя е пречупена през призмата на постановеното решение от Съда по делото *Харакчиев и Толумов срещу България*¹, в светлината на което се налагат промени в действащото законодателство и практика, поради несъответствието им на настоящия етап с изискванията на Европейската конвенция за правата на човека.

Правната регламентация в действащото законодателство

Наказанието „доживотен затвор” бе въведено в съвременното ни наказателно законодателство с изменението на НК през 1995 г.² То бе включено не като алтернатива – за да отмени смъртното наказание, а успоредно с него. Съобразно редакцията на нормата на чл. 38а, ал. 1 това наказание бе дефинирано като „*принудително изолиране на осъдения до края на живота му в места за изтърпяване на наказанието*”

* Авторката е доктор по право, доцент по криминология в Бургаския свободен университет и в Юридическия факултет на Университета за национално и световно стопанство с над 40 публикации, студии и една монография във връзка с престъпността на непълнолетните и превенцията. Тя е специализирала и в областта на Европейската конвенция за правата на човека във Франция, била е правителствен агент *ad hoc* и има десетки публикации в научни списания по проблемите на Европейската конвенция за защита правата на човека. Преподава дисциплината „Правна защита по Европейската конвенция за правата на човека” в Бургаския свободен университет. Председател на УС на Фондация „Български адвокати за правата на човека”; Председател на УС на Българската асоциация по криминология.

¹ Решение от 8 юли 2014 г.

² ДВ, бр. 50 от 01.06.1995 г. То е съществувало в системата от наказания, регламентирани в първия наказателен закон от 1896 г. /чл. 15 от закона/

лишаване от свобода”. Същевременно бе предвидено, че при ефективно изтърпяване на не по-малко от 20 години лишаване от свобода наказанието може да бъде заменено с 30 години лишаване от свобода.

Тази правна уредба е подложена на критика още тогава от редица пеналисти поради своята недомисленост, несъобразност с останалите елементи от системата на наказания и най-вече – поради липсата на ясни критерии относно приложимостта на най-тежките наказания – смъртното и доживотния затвор.³ Основният аргумент е свързан с това, че така самите правоприлагащи органи са лишени от „*точен и безпротиворечив законов критерий, който сравнително ясно да отграничи приложното поле на отделните видове наказания и който, бидейки в общата част на закона, ще служи като ориентир и като задължение за всички случаи на приложение на норми от особената част на НК.*”⁴

Преди нормата да влезе в сила /поради твърде дългия период на *vacatio legis*/, през 1998 г. с поредно изменение на Наказателния кодекс смъртното наказание бе отменено, а на негово място се появи наред с доживотния затвор и нов вид наказание – доживотен затвор без право на замяна, регламентиран в чл. 37, ал. 2 и чл. 38.⁵ За разлика от доживотния затвор то не подлежи на замяна, не се прилага по отношение на всички категории извършители и е дефинирано като „временна и изключителна мярка“ (чл. 37, ал. 2 НК). Това дава основание на някои автори да поддържат тезата, че то не е изрично включено в системата на наказанията по чл. 37, поради което не са предвидени и особени правила за неговото изпълнение, а различието му от обикновения доживотен затвор без замяна е в невъзможността за неговата замяна с друга санкция.⁶ Други автори считат, че то е изключително наказание, изведено извън системата на редовните наказания, защото не е посочено в чл. 37, ал. 1 от НК, а самостоятелно, в ал. 2 на същия текст, както и че самият законодател е определил, че то има

³ Вж Л. Груев. Санкционната система по българското наказателно право. С., 1997 г., с.70; Р. Владимиров. Наказателно-законодателната реформа от 1995 година., Съвременно право, 1995, кн. 4, с. 16

⁴ Л. Груев, цит. съч., с.71

⁵ ДВ, бр.153/1998 г. Промените влизат в сила на 27 декември 1998 г.

⁶ Вж. А.Гиргинов, З. Трайков Теоретико-практически коментар на Наказателния кодекс на Република България, Обща част, том 2, С., 2000 г, с. 190. Авторите излагат тезата си, че това наказание е „дълбоко античовечно – отнето е и зрънцето надежда за живот на свобода в необозримото бъдеще“ – пак там.

временен характер и следва да се налага само в изключителни случаи.⁷

За разлика от „обикновения“ доживотен затвор, който подлежи на замяна с наказание лишаване от свобода⁸ и правилата за това са уредени в чл. 449-450 от НПК, за наказанието доживотен затвор без право на замяна подобна процедура не е предвидена, поради което са неприложими другите редовни институти на наказателното право с оглед последващото облекчаване на репресията.⁹

Така в горната част на скалата на санкционната система в действащото наказателно законодателство се наблюдава твърде голяма „концентрация“¹⁰, която едва ли е необходима, тъй като паралелно съжителстват като алтернативни наказания за най-тежките престъпления освен двата вида доживотен затвор, и лишаването от свобода със срок до 30 години. Това поставя сериозни въпроси относно правилното отмерване на точното наказание във всеки конкретен случай, когато престъплението е квалифицирано като изключително тежко, защото в наказателния кодекс липсва легална дефиниция. Изключителната тежест на престъплението обуславя избора измежду двата вида доживотен затвор и срочното лишаване от свобода. Що се отнася до разграничителния критерий между доживотния затвор и доживотния затвор без право на замяна, той е в зависимост от преценката на съда за постижимост или непостижимост на целите, заложен в чл. 36 от

⁷ И. Пушкарова. Изключителността в наказателното право: Доживотният затвор без право на замяна и правото на помилване - www.president.bg/docs/1386327049.doc

⁸ Правната уредба на чл. 38 е подложена на основателни критики скоро след влизането в сила на измененията в НК от 1998 г. от Р. Владимиров в статията му Наказателно-законодателната реформа от 1995 г., с. 16-17.

⁹ Именно поради тази своя особеност българското законодателство се отличава от това на почти всички други европейски страни, в които е предвиден максимален срок на изтърпяване на присъдата, след който тя подлежи на преразглеждане. Това само по себе си обаче не дава никакви гаранции, че след изтичането на определения период от време на осъденото лице безусловно е гарантирано изменението на присъдата или освобождаването му от затвора. Виж в този смисъл информацията по повод провеждащото се в настоящия момент изследване от Университета в Нотингам под ръководството на проф. Дирк Ван Зил Шмид

http://www.nottingham.ac.uk/research/groups/criminal-justice-research-centre/projects/life-imprisonment-worldwide-principles-and-practice.aspx?utm_source=Penal+Reform+International+e-bulletin&utm_campaign=782cb0eeda-E+Newsletter+July+August+2014&utm_medium=email&utm_term=0_1c6082fc44-782cb0eeda-332750393

¹⁰ Мнението е на Л. Груев в цитираното по-горе негово съчинение (с.71), макар че то визира измененията в НК от 1995 г. – бел. Моя, Св.М.

НК. В този аспект двата вида наказание изглежда да се намират в съотношение на „по-леко” към „по-тежко”. В правната литература обаче се поставят под въпрос критериите, които съдят използва при определянето на едно от двете наказания, основаващ се на анализ на съдебната практика.¹¹ Едни и същи обстоятелства, непряко свързани с деянието, а с личността на субекта на извършеното престъпление, се вземат предвид като смекчавачи и обуславящи прилагането на доживотния затвор с право на замяна и същевременно други съдебни състави изцяло ги елиминират или ги интерпретират по начин, даващ им основание да приложат най-суровата санкция.¹²

Разграничителният критерий за приложимост или неприложимост на това наказание е възможността или невъзможността да бъдат постигнати целите на наказанието, очертани в чл. 36 от НК. Следователно, от съда се изисква да направи своеобразна прогноза за бъдещото поведение на подсъдимия и промените в неговата личност. Тя ще се основава на преценката на събраните данни за миналото и настоящето на дееца. Самият законодател оправомощава съда с дискреционната власт да даде една окончателна негативна прогноза за бъдещото развитие на личността на подсъдимия; да достигне предварително до извода, че дори след 20 или след 30 години не биха настъпили никакви позитивни промени в личността на подсъдимия и той би представлявал все така заплаха за обществото. Никой съдебен състав в по-късен момент след влизането в сила на подобна присъда няма правомощието да преразгледа и измени вида на наложеното наказание според действащото ни законодателство. Липсата на механизъм за преразглеждане на първоначалната преценка на съда за непоправимост на осъдения води до предварителното игнориране на каквато и да било възможност за настъпването на положителна промяна в резултат на корекционното въздействие (което по същество води и до отричане на необходимостта от такова, след като диагнозата е поставена – „непоправим” завинаги). От друга страна, *„изграждането на сигурна прогноза за развитието на поведението на дееца до края на живота му само въз основа на отделни факти от настоящето е непосилна*

¹¹ Вж. в този см. Н. Орманджиева. За понятието изключително тежко престъпление в наказателния кодекс. Съвременен право, 2003, № 3, с.80-81, както и Н. Орманджиева. За някои особености на престъпния деец като предпоставка за прилагане на наказанието доживотен затвор без замяна. Съвременен право, 2004, № 4, с.34-35

¹² Вж. в този см. Н. Орманджиева. За някои особености на престъпния деец като предпоставка за прилагане на наказанието доживотен затвор без замяна, с.40-43, И. Пушкарлова, цит. съч, с.5-6.

задача и отговорност. Не е възможно предварително да се обхванат всички обективни и субективни фактори, които ще повлияят на по-нататъшния живот на извършителя. Поради това изводите на съда, че той може или не може да бъде поправен, винаги ще бъдат относителни."¹³

Доживотният затвор без право на замяна лишава от смисъл каквато и да било корекционно-възпитателна дейност с тази категория лица. Чрез него не могат да бъдат постигнати никакви пенологични цели, освен физическото предпазване на обществото от конкретните индивиди, осъдени за извършени от тях изключително тежки престъпления, без оглед на това – дали те и след определени продължителни периоди от време продължават да представляват заплаха или не. За тях липсва каквато и да било перспектива за бъдеща промяна на вида на наказанието им, което има необратими психологически последици върху личността им и води до постепенната им деградация.

След влизането в сила на промените в НК от декември 1998 г. общо на 48 лица смъртното наказание е заменено с доживотен затвор без право на замяна.¹⁴ Към януари 2014 г. по данни на Президентската институция 57 лица изтърпяват такава присъда.¹⁵

Последният проект за нов Наказателен кодекс не предвижда включването на наказанието доживотен затвор без право на замяна сред санкциите за извършено престъпление. В чл. 47, ал. 2 е регламентирано, че за особено тежки умишлени престъпления се налага наказание доживотен затвор, като в чл. 49 е уредена възможността след изтърпяването на 15 години (при това наказание не се предвижда зачитане на работните дни) наказанието да бъде заменено с лишаване от свобода за 15 години по предложение на прокурора и с решение на съда. С други думи, възприета е съдебна процедура, каквато понастоящем се прилага за наказанието доживотен затвор с право на замяна (чл.чл.449-450 от НПК). При отхвърляне предложението на прокурора ново такова е допустимо с изтичането на срок от две години. Това законодателно решение е много по-рационално и отговаря както на ре-

¹³ Н. Орманджиева, цит.съч, с.42-43.

¹⁴ Вж П. Василев. Доживотният затвор без замяна не стряска престъпниците-
<http://defakto.bg/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/%D0%BE%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82-%D0%BD%D0%B5-%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BB-%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0/1309/>

¹⁵ <http://www.segabg.com/article.php?id=683474>

дица международни документи на Съвета на Европа във връзка с изтърпяването на наказанията с продължителен срок лишаване от свобода, така и на тенденциите в съвременната наказателна политика. Това законодателно предложение не се възприема еднозначно както от широките обществени кръгове, така и от научната общност и практикуващите юристи.¹⁶

Режимът на изтърпяване на наказанието доживотен затвор и доживотен затвор без право на замяна

Освен със своята изключителност като тежест на последиците наказанието доживотен затвор без право на замяна се изтърпява и при особено рестриктивен режим, наложен със самото действащо законодателство – Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража. Той по същество не се различава от този, уреден в отменения Закон за изпълнение на наказанията. В литературата с основание се отбелязва, че режимът на изтърпяване на наказанието лишаване от свобода често се подценява при обсъждането на санкционните последици, защото вероятно се счита, че той е по-скоро технически, отколкото въпрос по същество. Всъщност режимът на изтърпяването му (а това е свързано с конкретните условия, при които се осъществява това) има или поне би трябвало да има по-голямо значение за ефективността на наказанието, отколкото за продължителността му.¹⁷ Както отбелязват пеналистите, по своята същност и съдържание доживотният затвор е лишаване от свобода, а необходимите елементи на това наказание се състоят в изолация от обществото с настаняване в специализирани места; подчиняване на определен режим, регулиращ цялостно живота на осъдения; ограничения върху други права и възможности главно в областта на труда и общественото осигуряване.¹⁸ Посочените елементи характеризират и доживотния затвор, като срокът му е без значение с оглед съдържателната част на наказанието. Изтърпяването на наказанието доживотен затвор в отделни затвори

¹⁶ Вж становището на проф. Ал. Стойнов –

<http://defakto.bg/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%8F/%D0%BE%D1%81%D1%8A%D0%B4%D0%B5%D0%BD-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%82-%D0%BD%D0%B5-%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BB-%D0%BE%D1%82-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B0/1309/>

¹⁷ Вж. Л. Груев, цит. съч, с. 158

¹⁸ Вж. А. Гиргинов, З. Трайков, цит. съч, с. 187.

или отделения към други затвори цели реалната изолация на осъдените от останалите лица, изтърпяващи наказание лишаване от свобода.

Едновременно с въвеждането на доживотния затвор в санкционната система на Наказателния кодекс през 1995 г. съответни промени са осъществени и в Закона за изпълнение на наказанията /отм./ с включването на текстовете чл. 127а-127д.¹⁹ Съгласно чл. 127б, ал. 1 съдът е длъжен да определи на осъдения на доживотен затвор да започне да изтърпява наложеното му наказание първоначално при „специален режим“ (който се счита за най-суровия по съдържание). След промените от 1998 г. (когато е въведено и наказанието доживотен затвор без право на замяна), през 2002 г. с поредни изменения в ЗИН за двата вида наказание е определен един и същ първоначален режим.²⁰ Неговото съдържание се изразява в това, че осъдените се настаняват в постоянно заключени помещения при засилен надзор и охрана. Режимът им може да бъде заменен с по-лек при изтичането на най-малко 5 години (без да се взема предвид времето на предварителното задържане под стража) и при добро поведение от страна на осъдения.(чл. 127б, ал. 2). Решението се взема от комисия от персонал на затвора и други длъжностни лица и подлежи на обжалване пред Министъра на правосъдието. Правната регламентация предоставя широки дискреционни правомощия на администрацията без да я обвързва да се произнесе положително при наличието и на двете законови предпоставки.

Законът е отменен с приемането през 2009 г. на Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража /ЗИНЗС/.²¹ Правната уредба по отношение осъдените на доживотен затвор и доживотен затвор без право на замяна е уредена в чл.чл. 197-199, но тя по своето съдържание не се отличава от тази в отменения закон.

Макар и в доктрината да е прокарано становището, че е от изключителна важност е да бъде намерен подходящият режим за всеки конкретен деец в конкретната ситуация, отколкото ефективността да се търси чрез определяне на по-дълъг срок на наказанието²², в закона не е въведена възможност за преценка и на компетентния орган, оправомощен да изменя режима в по-лек, това да бъде направено преди изтичането поне на 5 години и при условие, че осъденият е показал,

¹⁹ ДВ, бр. 50 от 01.06.1995 г.

²⁰ ДВ, бр. 62 от 25 юни 2002 г.

²¹ ДВ, бр. 25 от 3 април 2009 г., в сила от 1 юни с.г.

²² Л. Груев, цит. съч, с.158.

че поведението му е белязано от позитивни промени. Нещо повече, през 2012 г. с изменение в закона е регламентирано, че осъдените на тези два вида наказание, поставени при строг режим, се настаняват в постоянно заключени помещения.²³ С други думи, дори и да бъде променен след 5 години режимът на тази категория лишени от свобода, те ще продължат да бъдат изолирани от останалата затворническа популация с изключение на едночасовите разходки на открито и време-то за храна, което е извън килията.

Изоляцията на тази категория затворници от останалите лишени от свобода се спазва и при тяхното конвоиране, лечение, свиждане, престой на открито. (чл.214 от Правилника за приложение на ЗИНЗС). Същевременно те нямат достъп до вестници, телевизия, филми.

Липсва каквато и да било убедителна аргументация относно необходимостта осъдените на тези два вида доживотен затвор да бъдат държани в пълна изолация от останалата затворническа популация само поради факта на определената им санкция и без оглед личностните им характеристики и особености и показаните от тях положителни промени в личността, ако такива са настъпили.

Анализът по-горе сочи, че *de jure* в българското законодателство не съществуват правни способности за промяна на наложеното наказание доживотен затвор без право на замяна. Наред с това режимът, при който се изтърпява то, въобще не е свързан със съображения за сигурност с оглед личността на осъдените лица, а произтича от нормите на закона и правилника автоматично.

Правомощието на Президента по чл. 74 от Наказателния кодекс

Единственият извънсъдебен способ, допустим съгласно българското законодателство, чрез който доживотният затвор без право на замяна може да бъде заменен с по-леко наказание (доживотен затвор с право на замяна или лишаване от свобода) или да се стигне до окончателно освобождаване от изтърпяването на наказанието, е помилването. Този правен институт е в прерогативите на президента, съгласно конституционното му правомощие по чл. 98, т. 11 от Конституцията, който го определя с формулата „упражнява право на помилване”.

Съдържанието на правото на помилване не се развива на конституционно ниво, а се определя в Наказателния кодекс (чл. 74 НК). По

²³ ДВ, бр.103 от 28 декември 2012 г., в сила от 1 януари 2013 г.

своята същност то е акт, чиито правни последици водят до освобождаване от изтърпяване на наложено наказание. Тези правни последици са пряката и единствена цел на помилването. То се прилага по отношение на законосъобразно наложени от съда наказания с влезли в сила присъди за извършени престъпления и по дефиниция е мотивирано от хуманни съображения. Правната редакция на нормата до 2006 г. е обща и припокрива съответния текст на Конституцията. През 2006 г. тя е допълнена, като изрично е конкретизирано, че това правомощие на президента включва и възможността да опрости или замени смъртното наказание, доживотния затвор без замяна и доживотния затвор.²⁴ Неговата правна уредба по същество предоставя дискреционно правомощие на държавния глава, който по свое усмотрение може да го упражни и да помилва осъденото на доживотен затвор лице.

Доколкото наказанието доживотен затвор без право на замяна е единственото, след постановяването на което на практика съдебната власт няма никаква по-нататъшна компетентност за неговата промяна и за последващо облекчаване на наложената санкция, затова в доктрината се поддържа, че тези осъдени не са равнопоставени с всички останали осъдени лица пред държавния глава по отношение на правото си на помилване. Това се обосновава с факта, че за тях то е единствената възможност за подобряване на положението им и единствено при този вид наказание *„помилването не се конкурира с никакво друго средство за редукция на репресията“*.²⁵

По утвърдена традиция, намираща своето конституционно основание в чл. 104 от Конституцията, помилването е в прерогативите на вицепрезидента, чието решение е безусловно и неотменимо. То не подлежи на никакъв вид контрол – нито от съдебната, нито от изпълнителната или законодателната власт. В своята дейност по осъществяване на това правомощие вицепрезидентът винаги е бил подпомаган от помощен орган – комисия от експерти, които след проучването на всяка постъпила молба, отправя съответно предложение до вицепрезидента.

През 2012 г. във връзка с решение на 41-то Народното събрание от 15.02.2012 г. за създаване на Временна парламентарна комисия за проучване на нормативните основания, фактите и обстоятелствата при помилване, опрощаване на несъбираеми държавни вземания и даване и възстановяване на българско гражданство и освобождаване и

²⁴ ДВ, бр.75 от 12 септември 2006, в сила от 13 октомври 2006 г.

²⁵ И. Пушкарова, цит. съч, с. 7-8.

лишаване от него през периода 22.01.2002 – 22.01.2012 г.²⁶ група народни представители отправя искане до Конституционния съд за даване на задължително тълкуване на чл. 98, т. 11 от Конституцията на Република България. С решение № 6 от 11 април 2012 г., постановено по к.д. № 3/2012 г.²⁷ конституционните съдии постановяват, че помилването като правомощие на президента не е обвързано с предвидени от закон конкретни основания и може да бъде упражнено от него във всеки случай, когато той прецени да прояви милост към осъденото лице. Няма пречка законодателно да се определят процедурите чрез които се реализират правните последици на помилването, но Конституцията не предвижда със закон да се определя или ограничава осъществяването на правомощието по чл. 98, т. 11 от Конституцията. *„Недопустимо от гледна точка на конституционната уредба обаче е със закон да се определят или ограничават основанията, самостоятелността на преценката и мотивите за осъществяване от президента на правомощието по чл. 98, т. 11 от Конституцията. Конституцията не допуска също да бъдат ограничавани по вид наказанията по Наказателния кодекс, които подлежат на помилване, както и от неговия обхват да се изключват една или друга категория осъдени лица.“*²⁸ Конституционният съд приема, че, помилвайки, президентът е длъжен да търси баланса между основните конституционни ценности и принципи, като с оглед на конкретния случай следва да е в състояние да прецени на кои от тях да даде предимство. Във всички случаи при упражняването на правомощието си по чл. 98, т. 11 от Конституцията президентът следва да се ръководи от разбирането, че проявява висша милост, но едновременно с това е длъжен да гарантира справедливостта. Поради това е и недопустимо както на законодателно ниво да се изведат предпоставките за помилване, така и да се осъществява контрол върху това как той осъществява това свое правомощие.

До 2012 г. не са съществували писани правила за работа на комисията, подпомагаща вицепрезидента във връзка с процедурата по помилването. За пръв път непосредствено след встъпването му в длъжност настоящият президент със свой Указ от 23 януари 2012 г. делегира правомощието си за помилване на вицепрезидента и учредява Комисия по помилването. С Указ № 80 от 23 февруари 2012 г. са ут-

²⁶ Обн. ДВ, бр. 15/2012 г.

²⁷ Обн., ДВ, бр. 31 от 20.04.2012 г.

²⁸ Решение № 6 на КС, т. 3 от произнасянето по повод правомощието по чл. 98, т. 1 от Конституцията.

върдени Правила за работа на комисията.²⁹ Макар и в заглавната им част да е записано, че Правилата „*представяват система от принципи и насоки, от които членовете на Комисията по помилването се ръководят в своята работа*” те имат по-скоро чисто процедурен характер. Положителният момент във връзка с приемането им се състои в това, че е въведена практиката за публикуване на тримесечни справки и ежегодни доклади за работата ѝ, което безспорно създава по-голяма публичност. Това обаче едва ли може да обоснове наличието *de facto* на по-големи гаранции относно реалното упражняване на президентското правомощие за помилване. В този смисъл е и изразеният скептицизъм на някои правозащитници у нас.³⁰ От 1990 г. (когато е наложен мораториумът върху смъртното наказание) до средата на 2014 г. има само един случай на помилване на лице със смъртна присъда от 1990 г. С Указ от 21 януари 2013 г. по предложение на Комисията към вицепрезидента, като наказанието му е заменено с доживотен затвор със замяна.³¹

Еволюцията в практиката на Европейския съд по правата на човека

В своята практика Европейският съд по правата на човека неизменно се е придържал към становището си, че постановяването на

²⁹ Правилата за работа на комисията могат да бъдат прочетени на следната страница: <http://www.president.bg/?show=search&q=%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE>

³⁰ Михаил Екимджиев счита, че правилата за работа на Комисията не съдържат нито условията, при които се упражнява правомощието на президента, нито процедура, по която това може да стане и осъденият на „доживотен затвор без замяна” не знае какво би могъл да направи, за да получи шанс за помилване. „*Утвърдените правила, макар и своеобразна крачка напред в развитието на процедурата по помилване, не внасят дължимата яснота относно възможностите на лицата, изтърпяващи наказание „доживотен затвор без замяна” да поискат помилване. Правилата са формулирани твърде общо и се отнасят само до структурата на Комисията по помилването и до начина, по който тя заседава и взема решения. Правилата не съдържат примерно или изчерпателно изброяване на условията, при които осъдените на „доживотен затвор без замяна” биха могли да поискат помилване, нито процедурата, по която президентът разглежда искането*“.

- <http://www.legalworld.bg/32628.strasburg-dava-ton-za-otmiana-na-dojivotniiia-zatvor-bez-zamiana.html>

³¹ Вж. Отчет на Комисията по помилването за периода декември 2012 – януари 2013 г.: www.president.bg/docs/1361184965.docx

доживотна присъда срещу пълнолетен извършител само по себе си не е забранено или несъвместимо нито с чл. 3, нито с която и да било друга разпоредба на Конвенцията.³² При все това Съдът намира, че, ако бъде постановена такава присъда, която не подлежи на намаляване, като се отнема на лицето всякаква надежда за освобождаване, това би могло да повдигне въпроси в светлината на чл. 3.³³ В светлината на своята практика той приема, че доживотната присъда не се определя като наказание, което не подлежи на намаляване поради самия факт, че може да бъде изтърпяна изцяло. Основният въпрос, който се поставя в такива случаи, е относно това – дали наложеното на съответното лице наказание може да се определи като неподлежащо на намаляване и дали един осъден на доживотен затвор има шансове да бъде освободен. Съдът счита, че за да бъдат удовлетворени целите на чл. 3, е достатъчно една доживотна присъда да подлежи на намаляване *de jure* или *de facto*.³⁴ В своето решение по делото *Кафкарис срещу Кипър* той приема, че ако националното право дава възможност за преразглеждане на доживотната присъда за целите на нейната замяна, облекчаване или прекратяване или условно освобождаване на затворника, независимо че предвиденият процесуален ред е от извънсъдебно естество (тъй като става въпрос за правомощието на президента да помилва затворника по предложение на Главния прокурор), това само по себе си е достатъчно, за да се удовлетворят изискванията на чл. 3 (§§102 - 103 от решението на Голямото отделение).³⁵ Макар и мнозинството от съдиите да се обединяват около мнението, че не е налице нарушение на чл. 3 от Конвенцията³⁶, забележително е, че част от тях считат, че самият факт на налагането на това наказание вече представлява нару-

³² *Kotälla c. Pays-Bas*, n° 7994/77, décision de la Commission du 6 mai 1978; *Bamber c. Royaume-Uni*, no 13183/87, décision de la Commission du 14 décembre 1988; *Sawoniuk c. Royaume-Uni* (déc.), no 63716/00, CEDH 2001-VI

³³ *Nivette c. France* (déc.), no 44190/98, CEDH 2001-VII; *Einhorn c. France* (déc.), no 71555/01, CEDH 2001-XI, *Stanford c. Royaume-Uni* (déc.), no 73299/01, 12 décembre 2002; *Wynne c. Royaume-Uni* (déc.), n° 67385/01, 22 mai 2003

³⁴ *Kafkaris c. Chypre* [GC], no 21906/04, § 98, CEDH, 12.02.2008

³⁵ Подробен анализ на решението на Голямото отделение по това дело и отзвукът от него в практиката на отделни европейски държави /Холандия и Великобритания/ се съдържа в статията на проф. Дирк Ван Зилр Шмид *Outlawing Irreducible Life Sentences: Europe on the Brink?* - *Federal Sentencing Reporter*, Vol. 23, No. 1, pp. 39–48, ISSN 1053-9867 electronic ISSN 1533-8363.

©2010 Vera Institute of Justice <http://www.ucpressjournals.com/reprintInfo.asp>. DOI: 10.1525/fsr.2010.23.1.39.

³⁶ Решението за липса на нарушение на чл. 3 е взето с 10 на 6 гласа мнозинство.

шение на чл. 3.³⁷ Най категорично това е изразено в подкрепящото мнозинството особено мнение на съдия Никълъс Браца, който ясно заявява: „*Аз вярвам, че е дошъл моментът Съдът да заяви ясно, че постановяването на едно неотменимо наказание доживотен затвор, дори и ако става въпрос за пълнолетен престъпник, по принцип е несъвместимо с чл. 3 от Конвенцията*”.

Шест години по-късно този момент действително настъпва, когато Голямото отделение на Съда прави обрат в своето виждане по въпроса относно наказанието доживотен затвор. Междувременно ще бъдат постановени и други решения, включително и по български дела, в които той няма да намери нарушение на чл. 3 от Конвенцията във връзка с подобни оплаквания на жалбоподатели, изтърпяващи наказание доживотен затвор без право на замяна, поради предвидената възможност за помилване, уредена в чл. 74 от НК.³⁸

На 9 юли 2013 г. Голямото отделение на Европейския съд по правата на човека постановява своето решение по делото *Vinter and Others v. The United Kingdom*.³⁹ В него той приема, че само по себе си това наказание би било в съответствие с чл. 3, ако съществува шанс за освобождаване на осъдения и възможност за преразглеждане на това наказание, защото един затворник може да бъде лишен от свободата си, само ако има законни пенологични основания за това, свързани както със защитата на обществото, така и с неговото поправяне и ресоциализация. При това балансът между всички тези цели не следва да бъде разглеждан статично, а в динамика и може да се променя в хода на изтърпяване на наказанието. Дори и в самото начало налагането на толкова сурово по вид наказание да бъде оправдано, ситуацията може да се промени след известен дълъг период от време, поради което тя трябва да подлежи на преоценка. Ако затворникът остане в затвора без никакви изгледи за освобождаване и без възможността неговата присъда да бъде преразгледана, той никога не може да изкупи прес-

³⁷ В своето особено мнение съдиите Тюлкенс, Кабрал Баретто, Шпилман, Фура-Сандстрьом и Йебънс изтъкват, че основният въпрос, който е в сърцевината на настоящото дело е относно съвместимостта на доживотния затвор или на едно неотменимо наказание на чл. 3 от Конвенцията. В настоящия момент това е един въпрос от изключителна важност, като се вземат предвид наблюдаваните тенденции в редица европейски страни за удължаване на наказанията, свързани с лишаване от свобода. Позовавайки се на редица международни документи както на Съвета на Европа, така и на Европейския съюз, в които е подчертано, че наказанията, освен техния санкциониращ характер трябва също така и да благоприятстват за ресоциализацията на осъдените. Макар и доживотният затвор да е предвиден в законодателствата на болшинството държави, това съвсем не включва, че осъденият ще прекара в затвора до края на дните си. В по-голямата част от законодателствата се предвижда преразглеждането на наложените наказания, както и възможността за освобождаване на такива лица след изтичането на определен брой години зад решетките.

³⁸ Това са решенията по делото *Йоргов (II) срещу България* от 21.02.2011 по жалба № 36295/02 и *Йордан Петров срещу България* от 24.01.2012 по жалба № 22926/04 г.

³⁹ жалби №№. 66069/09, 130/10 и 3896/10

тъплението, което е извършил. Тогава каквото и да бъде неговото поведение в затвора, не може да се очаква напредък към рехабилитация. Затова Голямото отделение приема, че би било несъвместимо с човешкото достойнство едно лице насилствено да бъде лишено от свободата си без да се положат усилия за неговото поправяне и рехабилитация и да не му се предостави възможността един ден да си възвърне тази свобода.

Съдът съвсем недвусмислено и категорично посочва, че в тези държави, в които националното право не предвижда възможността за преразглеждане на постановената присъда, наказанието доживотен затвор без право на замяна нарушава изискванията, произтичащи от чл. 3 на Конвенцията (§ 121 от решението). „Един осъден на доживотен затвор без право на замяна има правото да знае от самото начало на своето наказание какво трябва да направи, за да бъде неговото освобождаване предвидимо и какви са приложимите условия за това. Той има правото да знае в кой момент неговото наказание ще бъде преразгледано или би могло да бъде поискано преразглеждане на присъдата.“ (§122) Във връзка със срока, в който би следвало националните власти да преразгледат първоначално постановената присъда той посочва, че държавите имат свободата на преценка да определят минималния срок, след който да пристъпят към тази процедура. Все пак, Съдът, позовавайки се на анализа на редица международни документи, намира, че в срок не по-дълъг от 25 години след постановяването ѝ би следвало да се задейства специалният механизъм за преразглеждане на присъдата, след което би следвало периодично тя да се повтаря (§120).

Принципите, залегнали в решението, анализирани по-горе, белязаха поврат в стандартите на Европейския съд по повод съвместимостта и съответствието на наказанието доживотен затвор без право на замяна с чл. 3 от Европейската конвенция. Те бяха приложени и в неговото решение по делото *Харакчиев и Толумов срещу България*, постановено на 8 юли 2014 г.⁴⁰

Двамата жалбоподатели са осъдени съответно на доживотен затвор без право на замяна (за първия с влязла в сила присъда през 2004 г.) и на доживотен затвор със замяна (за втория с присъда от 2000 г.) за извършени от тях въоръжени грабежи, придружени с по две убийства. Г-н Харакчиев изтърпява присъдата си в Старозагорския затвор, а г-н Толумов – в Пловдивския.

Те повдигат **оплаквания по повод твърде строгия режим на изтърпяване на наказанията**, на които са били подложени и който тяхно мнение е в нарушение на чл. 3 от Конвенцията. Според тях с изключение на ежедневния 1 час за разходка, оставането им заключени за останалото време в изолирани от останалите затворници килии, без достатъчно проветряване, течаща вода, достъп до тоалетна, отоп-

⁴⁰ *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria (Applications nos. 15018/11 and 61199/12)*, 8 July 2014.

ление, недостатъчна хигиена, храна и медицински грижи – всички това има за свой ефект нечовешко и унижително третиране.

Г-н Харакчиев повдига **оплакване по чл. 3 и на плоскостта на самия характер на наказанието доживотен затвор без право на замяна**, отнемащо му всяка надежда за живот извън затвора от момента на налагането му. Според него това е нечовешко и унижително наказание, което е в нарушение на чл. 3, защото липсва недискреционна процедура, допускаща замяната му с по-леко.

На плоскостта на чл. 13 двамата повдигат оплаквания, че не са разполагали с никакво ефективно вътрешноправно средство за защита по повод оплакванията си по чл. 3.

В решението си по основателност Съдът прави подробен **преглед на санкциите в българското наказателно законодателство** от Освобождението и първия наказателен закон до настоящия момент /включително и на относимите текстове от проекта за нов НК/, като подробно се спира на дебатите в българския Парламент по повод отмяната на смъртното наказание и въвеждането на новите видове наказания – доживотен затвор със и без право на замяна. Той анализира наред с това правомощието за помилване на Президента и практиката по прилагането му от 2002 г. до настоящия момент и въведените правила в работата на комисията по помилване към президента през 2013 г. Отделено е внимание и на тълкувателното решение на Конституционния съд от 11 април 2012 г. относно правомощията на Президента по чл. 98, т. 11 от Конституцията, свързани с упражняването на правото на помилване. (§§51-83)

Направен е **преглед и на практиката на българските съдилища по ЗОДОВ и по чл. 256-257 от АПК** при разглеждането на дела за лоши условия в затворите и твърде строгия режим на лишението от свобода със и без право на замяна. Представена е и правната рамка относно „специалния режим” на изтърпяване на наказанието на осъдените на доживотен затвор съгласно ЗИН (отм.) и действащия ЗИНЗС от 2009 г.

Съдът посочва наред с това и **относимите международни актове** и други международни инструменти на ООН и на Съвета на Европа, както и констатациите от всички доклади на Комитета за превенция на изтезанията (СРТ) при неговите посещения в български затвори от 1999 г. до 2012 г. (§§165-174). Той взема предвид и докладите на Българския хелзинкски комитет във връзка с битовите условия в затворите.

Европейският съд анализира в два самостоятелни аспекта оплакванията по чл. 3.

Първият е по повод режима и условията на изтърпяване на наказанието доживотен затвор. Европейският съд припомня, че е изяснил стандартите за съответствието на това наказание с чл. 3 в своето решение от 12 април 2012 г. по делото *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom* (nos. 24027/07, 11949/08, 36742/08, 66911/09 and 67354/09, §§ 200-215⁴¹, както и в това на *Chervenkov v. Bulgaria*⁴² (no. 45358/04, §§ 60-66 от 27 ноември 2012 и *Ananyev and Others v. Russia*, nos. 42525/07 and 60800/08, 10 January 2012).

⁴¹ Съдът посочва, че забраната за мъчения, нечовешко или унижително третиране е абсолютна и не може да бъде оправдавана от вида на извършеното деяние и от поведението на съответния индивид. За да не попадне в хипотезата на чл. 3, третирането не трябва да превишава един минимален праг на суровост, който е характерен за законно наложените наказания. Оценката на това минимално ниво е относителна. Тя зависи от всички обстоятелства по случая, като продължителността на третирането, неговите физически и психически последици, а в някои случаи – здравословното състояние на жертвата. Не е задължително целта на третирането непременно да е свързана с унижаването на човешкото достойнство, макар че това също се взема под внимание. Извън тези общи принципи Съдът взема предвид още няколко компонента, чрез които преценява дали изтърпяването на наказанието доживотен затвор преминава онзи минимален предел на суровост, отвъд който третирането може да бъде оценявано като унижително или нечовешко, а именно: строгият режим с пълна изолация на затворника от всякакъв социален живот без оглед на опасността на индивида, което може да доведе до пълен разпад на личността; възможностите за отдих и упражнения на открито (разрешението за пребиваване на открито по 1-2 часа на ден и пълната изолация в останалото време е намерено за несъвместимо с чл. 3 - *Moiseyev v. Russia*, no. 62936/00, § 125, 9 October 2008); отразението на задържането върху психичното здраве (особено при болни пациенти).

⁴² Съдът посочва, че чл. 3 задължава държавите да създадат условия за изтърпяване на наказанието лишаване от свобода, които да зачитат човешкото достойнство. Изключването на лишен от свобода от затворнически колектив само по себе си не представлява форма на нечовешко отношение. В много държави съществуват режими с по-голяма степен на строгост спрямо лишени от свобода, за които се предполага, че са опасни, които целят да предотвратят бягства, нападения или безпорядък в затворническия колектив. Тези режими се базират на отстраняване от затворническата общност, което е придружено със засилени мерки на контрол. Но оставането в изолация, макар и оправдано при определени обстоятелства, не може да се налага до безкрай и трябва да се търсят алтернативни решения по отношение на лица, считани за опасни. Нещо повече, за да се избегне и най-малкият риск от произвол, решението за продължаване на дългия престой в изолация следва да е сериозно мотивирано. Властите трябва да отчитат промените в положението на жалбоподателя и в неговото поведение. Социалната изолация, която по същество представлява „затвор в затвора“, може да бъде прилагана по изключение и само след като бъдат взети всички предпазни мерки, както е посочено в § 53.1 от Европейските правила за затворите. (§§60-64). Съдът приема, че всяка форма на изолация, ако не е придружена от умствено или физическо стимулиране, би могла да доведе в дългосрочен план до пагубни последици, изразяващи се във влошаване на умствените способности и социалните умения (*Йоргов с/у България (№2)*, ж. № 36295/02, р. от 02.09.2010, §83).

Съдът изрично подчертава в решението си, че когато прави преценка по повод повдигнатите оплаквания, той насочва вниманието си не толкова върху самото национално законодателство, а как то е прилагано във всеки отделен случай (*Savičs v. Latvia*, no. 17892/03, § 134, 27.11.2012 – специално по повод режима на изтърпяване на наказанието доживотен затвор).

Той установява нарушение на чл. 3 поради кумулативния ефект на условията на задържане, в които са поставени жалбоподателите, а именно: пълната им изолация в продължение на 21-22 часа на ден в килиите, макар че останалите затворници са били в съседство; незадоволителните материални условия в продължение на 12 и 14 години /респективно за всеки един от тях/; липсата на подходящи форми на физическо или умствено стимулиране; ограничени възможности да прекарват на чист въздух.

Съдът отбелязва, че такава изолация на затворниците може да бъде оправдана само поради особени съображения за сигурност. Подобна мярка не е основателна в случаите на жалбоподателите. Особено по отношение на втория от тях, за когото самото Правителство признава, че още със самото си постъпване в затвора е показал старание и усърдие за спазване на правилата и не е създавал никакви проблеми и рискове за околните и за себе си. Затова и Съдът посочва, че няма обяснение кое е налагало той да продължи да бъде на такъв режим.

Друг аспект, който се анализира в тази връзка и се установява несъответствие с изискванията на чл. 3, е разходките на открито и осигуряването на някакви занимания или дейности, които да осмислят пребиваването в местата за лишаване от свобода. Съдът достига до извода, че до голяма степен това ограничение е в резултат на автоматичното прилагане на разпоредбите на вътрешното законодателство относно режима на изтърпяване на наказанието, а не толкова – поради съображения за сигурност с оглед поведението на осъдените. По повод лошите битови условия Съдът отбелязва, че този проблем многократно от 2005 г. е бил констатиран в редица негови решения срещу България.⁴³ Той „е поразен” по повод липсата на тоалетни в килиите и

⁴³ *Kehayov v. Bulgaria*, no. 41035/98, § 71, 18 January 2005; *I.I. v. Bulgaria*, no. 44082/98, § 75, 9 June 2005; *Iovchev v. Bulgaria*, no. 41211/98, § 134, 2 February 2006; *Yordanov v. Bulgaria*, no. 56856/00, § 94, 10 August 2006; *Dobrev v. Bulgaria*, no. 55389/00, § 129, 10 August 2006; *Malechkov v. Bulgaria*, no. 57830/00, § 140, 28 June 2007; *Kostadinov v. Bulgaria*, no. 55712/00, § 61, 7 February 2008; *Gavazov v. Bulgaria*, no. 54659/00, § 108, 6 March 2008; *Radkov (no. 2)*, no 18382/05, §§ 48-49, 1- February 2011; *Shahanov*, no. 16391/05, § 53, 10 January 2012.; *Sabev v. Bulgaria*, no. 27887/06, § 99, 28 May 2013.

разрешението само по три пъти на ден да се посещават санитарните възли. (§ 211)

Съдът достига до извода, че **анализираните аспекти на режима на изтърпяване на наказанието и на материалните условия, в които се реализира то, взети заедно, са достатъчно сериозни, поради което ги квалифицира като форма на нечовешко и унижително отношение и установява нарушение на чл. 3.**

По повод самото наказание доживотен затвор без право на замяна Съдът припомня, че по принцип държавите имат свободата да определят системата от наказания и че налагането на доживотен затвор само по себе си не е забранено или несъвместимо нито с чл. 3, нито с която и да е друга разпоредба на Конвенцията, позовавайки се на подхода си по делото *Kafkaris v. Cyprus* и в делото *Йоргов срещу България* (2) по повод необходимостта преценката за съвместимост с чл. 3 да бъде основана на критериите за целесъобразност на наказанието и за възможността юридически и фактически то да подлежи на промяна.

В българското решение Европейският съд препотвърждава новата си практика и посочва основните препоръки, формулирани в делото *Vinter and Others v. The United Kingdom*, които би следвало да са на лице, за да бъде наказанието доживотен затвор съвместимо с чл. 3 от Конвенцията, а именно:

а) Чл. 3 следва да бъде тълкуван като създаващ възможност за преразглеждане на наказанието доживотен затвор, за да могат властите да преценят дали има промени в поведението и живота на затворника, показващи прогрес в посока на неговата рехабилитация и дали има психологични основания за продължаване изтърпяването на това наказание. (§119)

б) Вземайки предвид свободата на преценка, която е предоставена на държавите в областта на наказателното правосъдие и определянето на наказанията, не е задача на Съда да предписва в каква форма /съдебна или изпълнителна/ следва да бъде осъществяван този контрол или да определя кога трябва да се извърши подобен преглед. Но сравнително правният преглед сочи, че би било препоръчително създаването на подобен специфичен механизъм, който би гарантирал преразглеждане на случая след изтичането на един период не по-дълъг от 25 години, както и периодичен контрол след това. (§120)

в) В случай, че националното законодателство не предвижда възможността за подобен последващ контрол по отношение на целия пе-

риод на изтърпяване на наказанието доживотен затвор, то няма да съответства на стандартите на чл. 3 от Конвенцията (§121)

г) Независимо от бъдещото преразглеждане на поведението му не би било съвместимо с изискванията на чл. 3 осъденият на доживотен затвор да бъде задължен да чака неопределен брой години докато изтърпява наказанието си, преди да може да подаде искане за преразглеждане, ако още към момента на налагане на наказанието доживотен затвор не са регламентирани юридическите условия за това. Подобна липса на регламентация би противоречала както на принципа на юридическата сигурност, така и на общите принципи за качеството „жертва” по смисъла на този термин, залегнал в чл. 34 от Конвенцията. Освен това, в случаите, когато това наказание не подлежи на замяна по вътрешното право, би било несериозно да се очаква от един затворник да е заинтересован да полага усилия за собствената си реабилитация, ако не знае дали в някакъв неопределен бъдещ момент някаква процедура би могла да се предприеме, за да бъде евентуално освободен. Следователно, когато националното право не предвижда механизъм или възможност за преразглеждане на наложеното наказание доживотен затвор, несъвместимостта му с чл. 3 от конвенцията в този аспект възниква от момента на налагане на това наказание, а не в някакъв последващ етап от изтърпяване на присъдата. (§122)

Подходът по анализирания българско дело е приложен и в съвсем скорошното решение на Европейския съд *László Magyar v. Hungary*⁴⁴, по което бе установено нарушение на чл. 3 от Конвенцията поради липсата на каквато и да било възможност за преразглеждане на наложеното наказание доживотен затвор.

По жалбата на г-н Харакчиев Съдът отбелязва, че жалбоподателят не оспорва непропорционалността на наложеното му наказание във връзка с извършените от него престъпления или че вече не съществуват основания за продължаващото му лишаване от свобода. Той констатира, че българското законодателство не предоставя правомощия на съда да преразгледа веднъж наложеното наказание и да го измени. Затова подлага на анализ доколко правомощията на президента да упражни правото си на помилване са били състояние да доведат до подобна промяна след датата, когато присъдата на г-н Харакчиев е влязла в сила (ноември 2004 г.). Европейският съд констатира, че до октомври 2006 г. (когато е изменен чл. 74 от НК и изрично е уредено правото на помилване по отношение на осъдените на наказа-

⁴⁴ жалба № 73593/10, р. от 20.05.2014 г. - <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-144109>

ние доживотен затвор) това право не е било изрично и ясно записано в закона, макар и да не е имало и такава забрана за прилагането му. Той отбелязва наред с това, че в този период това право не е било нито веднъж упражнено, поради което достига до извода, че *de jure* не е било възможно да бъде изменена присъдата на жалбоподателя.

Що се отнася до приложимостта *de facto* на това правомощие, Европейският съд отбелязва, че неяснотата относно президентската компетентност в тази насока и несигурността при тълкуването на чл. 98, т. 11 от Конституцията са предизвикали сезирането на Конституционния съд.⁴⁵ Това дава основание на Съда да заключи, че през съответния период не са съществували възможности да се разчита, че президентът ще упражни това свое правомощие. Нещо повече, до началото на 2012 г. (когато са утвърдени правила за работа на Комисията по помилването и решението на КС, който очертава обхвата на това правомощие и начина на прилагането му) по същество не са съществували предпоставки за промяна на ситуацията с лицата, осъдени на наказание доживотен затвор без право на замяна.

Затова за времето от ноември 2004 г. и до началото на 2012 г. жалбоподателят не е можел да се надява присъдата му бъде намалена. През този период не са съществували никакви формални или неформални гаранции в този смисъл. Няма и нито един пример, в който тогава президентът да е упражнил това свое правомощие по отношение на лице, изтърпяващо подобно наказание.

Европейският съд приема, че ситуацията е променена с приемането на Указ № 80 за работата на Комисията по помилването към Президента през февруари 2012 г. начинът, по който той упражнява своите правомощия за помилване, тъй като процедурата по помилване се основава на ясни правила за освобождаване или редуциране на наказанието. Съдът прави подробен преглед на работата на тази комисия, основавайки се на нейните месечни доклади и достига до извода, че наказанието доживотен затвор без право на замяна, наложено на жалбоподателя, поне формално, може да се счита, че би могло да се редуцира след януари 2012 г. Струва ми се, че подобен извод е твърде пресилен, като се вземе предвид твърде процедурния характер на Правилата и прекомерно предпазливите стъпки към упражняването на института на помилване, които не на последно място са предизвикани от опасения за негативни обществени реакции.

Позовавайки се на решението на Голямото отделение по случая *Vinter and Others*, Съдът подчертава, че макар и Конвенцията да не

⁴⁵ Виж решение № 6 от 11 април 2012 г. по к.д. № 3/2012, обн. Д.В.бр. 31 от 20.04.2012 г.

предвижда правото на реабилитация, властите са длъжни да дадат на всяко едно лице, осъдено на доживотен затвор без право на замяна, някаква перспектива, колкото и слаба да е тя, че то един ден може да получи свободата си. За да бъде тази възможност истинска и осезаема, властите би следвало да предоставят на затворниците възможност за включването им в различни програми и дейности, макар и чл. 3 да не им налага изрично подобни задължения. Съдът отбелязва, че през последните години се наблюдава тенденция към поставянето на по-силен акцент върху ресоциализацията и реинтеграцията на лишените от свобода. Нещо повече, самата цел на всяко едно наказание /вкл. и по чл. 36 от българския НК/, е лицето да бъде поправено и превъзпитано. Ето защо, колкото и широка да е свободата на преценка на държавата при определянето на режима и условията на изтърпяване на това наказание, тези аспекти не могат да бъдат пренебрегнати от Съда и той не може да остане безразличен към тях.

В конкретния случай, въпреки някои промени в режима му в затвора, на практика жалбоподателят остава постоянно заключен в килията си и изолиран от останалите затворници, с много ограничени възможности да осъществява социални контакти или да работи през целия период на неговото лишаване от свобода. По мнение на Съда, вредните ефекти на този еднообразен режим, съчетан с незадоволителните материални условия, в които той е бил поставен, сериозно отслабват възможността за неговото реформиране. С оглед на горните съображения, Съдът заключава, че е налице нарушение на член 3 от Конвенцията.

Както в решението си по *László Magyar v. Hungary*, така и в настоящото дело, Съдът изрично отбелязва, че **повдигнатите оплаквания от жалбоподателя, както и установяването на нарушение на чл. 3 по жалбата на г-н Харакчиев не могат да се тълкуват по начин, който му дава перспектива за предстоящо освобождаване.** (§ 268)

В този смисъл ми се струват твърде пресилени изказаните становища, че решението на Европейския съд дава основание на Главния прокурор да поиска възобновяване на всички дела, по които има постановени такива присъди на осн. чл. 421, ал. 2 НПК и да поиска отмяната им, ако не последват съответните законодателни промени.⁴⁶

Съдът намира за необходимо **да се произнесе и на основание чл. 46** от Конвенцията – т.е. да препоръча на властите какви общи мерки следва да предприемат, за да изпълнят точно решението му по повод

⁴⁶ <http://www.legalworld.bg/37532.sydyt-v-strasburg-bylgariiia-triabva-da-promeni-rejima-na-dojivotniia-zatvor.html>

установените нарушения на Конвенцията, които разкриват системен проблем, установен и по-рано⁴⁷ и биха могли да доведат до нови решения в същия смисъл. Той постановява, че България следва да реформира, за предпочитане – по законодателен път, правната рамка, регламентираща режима на изтърпяване на наказанието по отношение на осъдените на доживотен затвор със и без право на замяна. Тази реформа е препоръчвана неизменно във всички доклади на СРТ. Тя налага промени в Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража. В частност следва: (а) да бъде премахнат автоматизмът на определяне на твърде суровия режим на задържане и изолация на всички затворници, на които са наложени тези наказания и (б) да се създадат разпоредби, които предвиждат, че може да се наложи специален режим за сигурност само въз основа на индивидуална оценка на риска на всеки затворник, осъден на такова наказание и да не се прилагат за по-дълъг период, отколкото е строго необходимо (§ 280) Подобни препоръки той отправя и към унгарското правителство в решението си *László Magyar v. Hungary*(§§70-72)⁴⁸.

Самият факт, че в решението е отделено специално място за препоръки към Правителството, е достатъчно показателен за очакванията на Съда към властите да изпълнят задълженията си и да предприемат съответните стъпки за промяна на законодателството по начин, който да е съвместим с Европейската конвенция и практиката на Съда в Страсбург. В противен случай страната ни е изправена пред реалния риск да бъде многократно съдена от всички лица, на които са наложени двете най-тежки наказания.

При това новата политика на Съда е жалби с аналогични оплаквания, по които вече има произнасяне, да бъдат групирани, пренасочвани към комитет от трима съдии и изпращани на Правителството с предложения за сключване на споразумения. Следователно, всяко едно прекомерно забавяне би „струвало” в прекия смисъл на думата доста скъпо както на българската държава, така и на всеки един данъкоплатец. в този смисъл цялата правна общност и неправителственият сектор би следвало да обединят усилията си, за да повлияят за случване на необходимите промени.

⁴⁷ виж *Chervenkov*, §§ 50 и 69-70, и *Sabev*, §§ 72 и 98-99, цитирани по-горе.

⁴⁸ Съдът постановява, че Унгария ще трябва да извърши реформа на системата за преизглеждане на доживотните присъди, за да се гарантира, че при преценката на всеки един случай, ще се изследва доколко продължаващото лишаване от свобода е базирано на законни основания и да се даде възможност на доживотните затворници да са наясно с условията и реда за предсрочно освобождаване.

РЕЗЮМЕ

В данной работе сделан анализ действующего болгарского уголовного законодательства насчет наказания пожизненное тюремное заключение без права на замен, рлежима исполнения этого наказания, а также сдуществующие возможности его изменения при помощи института помилования. Правовая регуляция обсуждается в свете стандартов, воспринятых Европейским судом по правам человека насчет соответствия этого наказания статье 3 в новейшей его практики (установленной решением от 9 июля 2013 г. Большой палаты по делу *Vinter and Others v. The United Kingdom*). В статье анализируется решение Суда по делу *Harakchiev and Tolumov v. Bulgaria* (решение от 8 июля 2014 г.), в свете которых требуются изменения в действующего законодательства и практики, потому что они не соответствуют на этом этапе требованиям Европейской конвенции по правам человека.

SUMMARY

The article discusses the existing law on life imprisonment without the possibility of parole, the prison regime for those serving life without parole and the chances for a change of this type of punishment by the power of pardon. The regulatory framework was examined in consideration of the newly set standards of the European Court of Human Rights in compliance with Art 3 of the Convention (see the judgment *Vinter and Others v. The United Kingdom*, 9 July 2013). In this regard, the judgment of the Court on the case *Harakchiev and Tolumov against Bulgaria* recommends reforms of the existing law and legal practices which are currently in violation with the European Convention on Human Rights.